

Metodika: fənlərin tədrisi məsələləri**“NİTQ İNKİŞAFI METODİKASI” FƏNNİ VASİTƏSİLƏ GƏLƏCƏK
TƏRBIYƏÇİ-MÜƏLLİMLƏRDƏ PEŞƏKARLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI**

UOT 372.817

Sədaqət Ağarəhim qızı Əliyeva*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti***E-mail:** aliyevasedaqet.29@mail.ru**Rəyçilər:** *ped.ü.f.d., b/m. P. Cəfərova,
ped.ü.f.d., b/m. Y. Məmmədova***Açar sözlər:** *nitq inkişafı, lüğət ehtiyatı, tərbiyəçi-müəllim, məşğələ, forma və yollar***Ключевые слова:** *развитие речи, словарный запас, воспитатель-учитель, упражнение, форма и способы***Key words:** *speech development, vocabulary, tutor-teacher, exercise, form and ways*

Nitqin inkişafı uşaqların nitq səslərini, sözləri yaratmağı və başa düşməyi öyrəndiyi prosesdir. Məktəbəqədər yaşda uşaqlar nitqdən istifadə edərək gələcək ünsiyyət bacarıqlarının əsaslarını qururlar. Bəzi hallarda uşaqlarda nitq inkişafında ləngimələr və ya pozğunluqlar ola bilər ki, bu da onların effektiv ünsiyyət qurma qabiliyyətinə təsir edə bilər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqi sadə səslər çıxarmaq qabiliyyətindən başlayaraq cümlələr qurmaq və söhbət etmək səviyyəsinə qədər inkişaf edərək bir neçə mərhələdən keçir. Bu mərhələlər uşaqdan uşağa dəyişir, lakin əməl oluna biləcək bəzi ümumi qaydalar var. Üç yaşına qədər uşaqların əksəriyyəti təxminən 1000 söz işlətməyi və sadə cümlələrlə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdır. Dörd yaşına qədər onlar daha mürəkkəb cümlələr işlətməli, suallar verməli və əsas qrammatik qaydaları başa düşməlidirlər.

Nitq məktəbəqədər yaşlı uşaqların idrak fəaliyyəti ilə müşayiət olunur və təkmilləşir, əmək fəaliyyətini daha məqsədyönlü və şüurlu edir, oyunları zənginləşdirir, yaradıcılıq və fantaziyamı təzahür etdirir. Nitq bacarıqlarının inkişafı məktəbəqədər yaş dövründə əqli inkişafın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Nitq olmadan əqli fəaliyyət mümkün deyil. Nitqi mənimsəyərək, uşaq müvafiq sözlərlə obyektlər (xüsusiyyətlər, hərəkətlər, münasibətlər) haqqında biliklər əldə edir.

Uşağın nitqi onun istədiyi, gördüyü və ya əldə etdiyi müəyyən obyektlərlə əlaqələndirilir. Uşaqlar gəzməyə başlayanda gördüyü əşyaların çoxalması ilə əlaqədar nitqindəki sözlər də çoxalır. Nitqin çox hissəsi, xüsusən də uşağın öyrəndiyi nitqin keyfiyyəti ətrafdakı insanların təqlid edilməsinin nəticəsidir. Uşaqlar ətrafdakı realılıqla tanışlıq zamanı obyektlərin adlarını həm kortəbii, həm də xüsusi təşkil edilmiş formada öyrənirlər.

Nitqin məzmunu uşağın söz ehtiyatının, şəxsiyyətinin və əsas maraqlarının ölçüsündən xəbər verir. İlk illərdə uşağın nitqi özünü mərkəzləşdirir və tədricən ictimailəşir.

Düzgün qurulmuş nitq təfəkkürün inkişafına kömək edir. Nitqlə əqli inkişaf arasındakı əlaqə məzmunu, məntiqi, ardıcılığı ilə seçilən rəbitəli nitqin formalaşmasında xüsusilə aydın şəkildə özünü göstərir. Uşaq bir mövzu haqqında rəbitəli danışmaq üçün hekayənin obyektini aydın şəkildə təsvir və təhlil etməli, bu obyektin əsas xüsusiyyətlərini göstərməli, cisimlər və

hadisələr arasında müxtəlif əlaqələr qurmalıdır. Bundan əlavə, müəyyən bir fikri ifadə etmək üçün adekvat sözlər seçmək, sadə və mürəkkəb cümlələr qurmağı bacarmaq, ayrı-ayrı cümlələri və nitqin hissələrini əlaqələndirmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Yaş artdıqca uşaqların idrak proseslərində sözün rolu artır. Eyni zamanda sözlə təkcə ayrı-ayrı obyektləri deyil, həm də başına gələn mürəkkəb hadisələri təyin etməyi öyrənən uşaq daha ümumiləşdirilmiş təfəkkür formalarına keçir, əşyaların ikinci dərəcəli xüsusiyyətlərindən yayınır, onların içindən daha vacib olanları ayırır. Beləliklə, ikinci siqnal sisteminin formalaşması ilə uşaqda yeni, daha mürəkkəb psixi proseslər inkişaf edir.

Məktəbəqədər yaş dövrünə qədər uşaq artıq nitqi mənimsəyir, bu da onun qavrayışının strukturunu dəyişdirərək obyektiv və mənalı edir. Uşaq hadisələr arasında sadə səbəb əlaqəsi qura bilir. Onun ətrafındakı dünyanı bir şəkildə izah etmək arzusu var.

Məktəbəqədər yaşda nitqin mənimsənilməsi sayəsində uşağa sosial şəraitə və həyatın tələblərinə uyğunlaşmağa imkan verən, yeni xüsusiyyətlər əldə edən səviyyələr formalaşır, uşaq nitq qabiliyyətinə yiyələnir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar müstəqilləşərək, dar ailə münasibətlərindən kənara çıxır və daha geniş insanlarla, xüsusən yaşlıları ilə ünsiyyət qurmağa başlayırlar. Qarşılıqlı əlaqə dairəsinin genişləndirilməsi uşaqdan ünsiyyət vasitələrini tam mənimsəməyi tələb edir. Uşağın fəaliyyətinin artan mürəkkəbliyi nitqin inkişafına da yüksək tələblər qoyur.

Məktəbəqədər yaşda uşaq ünsiyyət vasitəsi kimi nitqi intensiv şəkildə mənimsəyir: nitqin köməyi ilə onun üçün əhəmiyyətli olan hadisələr haqqında danışmağı öyrənir, təəssüratlarını bölüşür, insanlarla adekvat münasibət qurmağı bacarır.

Məktəbəqədər müəssisələrdə nitq inkişafı aşağıdakı kimi həyata keçirilə bilər: nitqin inkişafı üçün mühitin yaradılması, oyunlarda uşaqlarla sərbəst dialoqların qurulması, müşahidələr, şəkillər üzrə danışma, uşaqlarla situasiya söhbətləri.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın söz ehtiyatını zənginləşdirmək və nitqin qrammatik quruluşunu formalaşdırmaq işi onları rabitəli nitqə hazırlayır. Uşağın nitqi ardıcıl, məntiqli və qrammatik cəhətdən düzgün olmalıdır.

Qeyd edildiyi kimi, nitq məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyatında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi tərbiyəçi-müəllimlərdən peşəkarlıq tələb edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqini düzgün inkişaf etdirmək üçün tərbiyəçi-müəllimlərin istifadə edə biləcəyi bir neçə strategiya var. Bu strategiyalara daxil olan inkişafetdirici mühit yaratmaq, oyundan istifadə etmək, nitq elementləri ilə zəngin fəaliyyətlər həyata keçirmək, qarşılıqlı ünsiyyət və söhbət vasitəsilə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sağlam nitq inkişafına nail olmaq olar.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşağın lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, nitqin qrammatik quruluşunun formalaşması, ardıcıl monoloji və dialoji nitqin inkişafı kimi vəzifələr həll olunur. Nitq uşaqlarla böyüklər və həmyaşıdlar arasında ünsiyyətin ən vacib formasıdır, nitqin formalaşması böyüklərlə ünsiyyətdən, onların nitqini başa düşməkdən başlayır.

Sağlam nitq mədəniyyətinin inkişafı sonradan uşağın təhsilinə, onun nitqin tempini və həcmi tənzimləmək qabiliyyətinə, ifadəliliyinə müsbət təsir göstərir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda düzgün səs tələffüzünü formalaşdırmaq üçün tərbiyəçi-müəllimlər həm məşğələlərdə, həm də oyun fəaliyyətlərində müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Lüğətin zənginləşdirilməsi işi nitqin qrammatik quruluşunun formalaşması ilə bağlıdır. Uşaqlar sözləri aydın şəkildə tələffüz etməyi, nitqin bütün hissələrindən istifadə etməyi öyrənirlər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq bacarıqlarını öyrənməsi üçün inkişafetdirici və nitqlə zəngin mühitin təmin edilməsi zəruridir. İnkişafetdirici mühitin yaradılması uşaq üçün müsbət

və həvəsləndirici bir atmosfer yaratmağı nəzərdə tutur. Buna uşağa müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyət qurma imkanları verməklə nail olmaq olar. İnkişafetdirici mühit həmçinin zəngin lüğətdən istifadə etmək, düzgün qrammatikanı modelləşdirmək, uşaqlara danışma və dinləmə təcrübəsi üçün imkanlar yaratmaq kimi nitq bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyir. Nitqin inkişafını təmin etmək üçün oyundan istifadə uşağı ünsiyyətə cəlb edən oyuncaqlar və fəaliyyətlər təqdim etməyi nəzərdə tutur. Nitq elementləri ilə zəngin fəaliyyətlərə misal olaraq kitab oxumaq, nağıl danışmaq, mahnı, söhbət və qarşılıqlı ünsiyyəti əhatə edən oyunlar daxildir.

Qarşılıqlı ünsiyyət uşağı söhbətə cəlb etmək, açıq suallar vermək və uşağa özünü ifadə etmək imkanları yaratmaqdan ibarətdir. Aktiv dinləyici olmaq, uşağın ünsiyyət cəhdlərinə maraqla göstərmək və diqqətlə cavab vermək vacibdir.

Nitqin inkişafı məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial, emosional və idrak inkişafının həlledici aspektidir. Normal nitq inkişafı mərhələləri izlənilməli və dəstəklənməlidir.

Nitq elementləri ilə zəngin olan fəaliyyətlər məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda nitqin inkişafının vacib aspektidir. Bu fəaliyyətlərə nağıl danışmaq, mahnı oxumaq, oyunlar oynamaq və öyrənmək üçün müxtəlif nitq modelləri təqdim edən söhbətlərdə iştirak etmək daxildir. Nitq elementləri ilə zəngin fəaliyyətlər uşaqlara yeni sözlər və dil nümunələri eşitmək imkanları yaratmaqla yanaşı, həm də uşaqları ünsiyyət bacarıqlarını məşq etməyə, fikirlərini ifadə etməyə təşviq edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara kitab oxumaq, nağıl danışmaq nitq inkişafı baxımından ən təsirli fəaliyyətlərdən biridir. Kitab oxumaq uşaqları yeni sözlər, cümlə strukturları və ideyalarla tanış edir, həmçinin onlara dinləmə və anlama bacarıqlarını tətbiq etmək imkanı verir. Bundan əlavə, uşaqlarda fonemik şüur və savad bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir.

Uşaq mahnıları məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün nitq inkişafı baxımından zəngin fəaliyyətdir. Mahnı oxumaq uşaqların söz ehtiyatını və yaddaşını inkişaf etdirir. Mahnılar uşaqlara əyləncəli və cəlbedici şəkildə yeni sözləri və dil nümunələrini öyrənməyə kömək edir.

Ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqəni əhatə edən oyunlar da uşaqlara nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verir.

Söz uşağa əqli fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Uşaq öz fikirlərini, hisslərini ifadə etmək, yəni ətrafındakı insanlara təsir etmək üçün nitqdən istifadə edir. Erkən və məktəbəqədər yaş dövrlərində nitqin inkişafının ən vacib vəzifələri həll olunur: lüğətin zənginləşdirilməsi, səs mədəniyyətinin tərbiyəsi, qrammatik sistemin formalaşdırılması, rəbitəli nitqin inkişafı. Həmçinin dialoji nitq mədəniyyətini formalaşdırmaq lazımdır: aydın, ifadəli, mətləbə uyğun danışmaq bacarığı, həmsöhbəti dinləmək, onu anlamağa çalışmaq, sözünü kəsməmək, mövzudan mövzuya keçməmək və s.

Tərbiyəçi-müəllim bir sıra bacarıq və səriştələr tələb edən mürəkkəb bir peşədir. Gələcək tərbiyəçi-müəllim hazırlığında əsas bacarıqlardan biri məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafını dəstəkləmək bacarığıdır. Nitqin inkişafı gələcək məktəb təhsilində, həyatda uğur qazanmaq üçün zəruri olan effektiv ünsiyyət üçün çox vacibdir. Bu baxımdan "Nitqin inkişafı metodikası" fənni gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlığının artırılması üçün zəruridir.

"Nitq inkişafı metodikası" fənni gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasında həlledici rol oynayır. Bu fənn gələcək tərbiyəçi-müəllimlərə nitqin inkişafının müxtəlif mərhələlərini, ona təsir edən amilləri və məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda nitq inkişafını dəstəkləmək üçün istifadə edilə bilən strategiyaları başa düşməyə kömək edir.

Bu fənn vasitəsilə gələcək tərbiyəçi-müəllimlər məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqindəki gecikmə hallarını aradan qaldırmağa kömək edə bilər. Uşaqların nitqindəki gecikmələri erkən müəyyən etmə və müdaxilə uşaqlar üçün təkmilləşdirilmiş ünsiyyət bacarıqları və yüksək akademik nailiyyətlər kimi daha müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlığının artırılması təhsilin ümumi keyfiyyətini yüksəldə bilər. “Nitq inkişafı metodikası”nı dərinlən bilən tərbiyəçi-müəllimlər məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin zənginləşdirilməsinə kömək edən inkişafetdirici mühit yaratmaq bacarığına malikdir. Bu, uşaqlar arasında ünsiyyət və nitq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə, onların akademik nailiyyətlərinə, sosial-emosional inkişafına və həyatda gələcək uğurlarına müsbət təsir göstərə bilər.

Gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin “Nitq inkişafı metodikası” fənni vasitəsilə peşəkarlığının artırılması onların fəaliyyətlərində daha səriştəli və özünə inamlı olmasına şərait yaradır. Fəaliyyətlərində effektivliyi təmin etmək üçün tərbiyəçi-müəllim hazırlığında nitq inkişafı metodikası, o cümlədən nəzəriyyə, praktiki təbiiqlər və qabaqcıl təcrübələr hərtərəfli təmin edilməlidir. Gələcək tərbiyəçi-müəllimlərə öz bacarıqlarını real mühitdə tətbiq etmək imkanları təmin edilməlidir.

Bundan əlavə, gələcək tərbiyəçi-müəllimlər üçün bacarıqlarını artırmaq məqsədilə davamlı peşəkar inkişaf imkanları təmin edilməlidir. Bura tərbiyəçi-müəllimlər üçün nitq inkişafı metodikasında ən son tədqiqatlar və ən yaxşı təcrübələr təqdim edən seminarlar, konfranslar daxil ola bilər.

Məktəbəqədər müəssisə rəhbərliyi tərbiyəçi-müəllimlərə resurslar və dəstək verməklə nitq inkişafının uğurla həyata keçirilməsində mühüm rol oynaya bilərlər. Bura nitq inkişafı məşğələlərinin resurslarla təmin edilməsi və inkişafetdirici mühitin yaradılması daxil ola bilər.

“Nitq inkişafı metodikası” fənni gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasında və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində həlledici rol oynayır. Bu fənnin vasitəsilə və peşəkar inkişaf imkanlarını təmin etməklə gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafını təkmilləşdirmək üçün lazım olan bacarıq və biliklərə malik olmasını təmin etmək olar. Onlar müxtəlif üsullardan və vasitələrdən istifadə edərək məqsədyönlü müdaxilələr edə və nitq bacarıqlarının inkişafına kömək edən müsbət öyrənmə mühiti yarada bilərlər. Bu baxımdan, məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı üçün tərbiyəçi-müəllimlər mövcud olan bütün metodlardan istifadə etməyi bacarmalıdır. Bu metodların təsirini müqayisə və müəyyən etmək yalnız uşaqlarla nitq inkişafı prosesində mümkündür. Uşaqların nitq inkişaf səviyyəsinin aşkarlanması onların məktəbə hazırlanmasında vacibdir, çünki ana dilini tam mənimsəmək müəllim və həmyaşıdları ilə münasibətlərin qurulmasında, onlara təqdim olunan bütün həcmdə yeni məlumatların mənimsənilməsində uğurun əsas şərtidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda nitq inkişafı etdirilməsi texnologiyaların nəzərə alınması və ardıcıl istifadəsi ilə təşkil olunur. Praktiki fəaliyyət növləri və praktiki məşğələlərin aparılması ardıcılığı uşaqların nitq inkişafının yaş xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında metodlar və vasitələrin köməyi ilə əsas məqsədə - uşağın hərtərəfli inkişafına və məktəbə hazırlığına nail olmaq mümkündür.

Problemin aktuallığı. Gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasında və akademik nailiyyətlərinin yüksəlməsində yeni strategiyalara əməl edilməsi həlledici əhəmiyyətə malikdir və müasir təhsilin tələbidir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında gələcək tərbiyəçi-müəllimlərin qarşısında duran strategiyalar göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Gələcək tərbiyəçi-müəllimlər “Nitq inkişafı metodikası” fənninin köməyi ilə və qarşıda duran strategiyalara əməl etməklə fəaliyyətlərində təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə nail ola bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu). Bakı, 2022.
2. Baxışova Ş.A. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların nitq inkişafı. Bakı, 2011.
3. Əliyeva Ş.Q. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı, 2010.
4. Əsgərova R.Ə. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların rəbitəli nitqinin inkişafı. Bakı, 2006.
5. Hacıyeva Ə.H. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı. Bakı, 1992.
6. Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı, 2009.
7. Sadıqova T.B. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı. Bakı, 2021.

С.А. Алиева

**Формирование профессионализма у будущих воспитателей-педагогов
через предмет «Методика развития речи»**

Резюме

В статье говорится о важности изучения «Методики развития речи», которая является одной из ведущих методик для обучения будущих педагогов-педагогов в высших учебных заведениях. С помощью данного предмета будущие воспитатели-педагоги приобретают важные знания и навыки по развитию речи ребенка и обогащению словарного запаса в упражнении «Родной язык и развитие речи», предназначенном для всех групп дошкольных учреждений. При этом в статье описываются стратегии, стоящие перед будущими педагогами-учителями.

S.A. Aliyeva

**Formation of professionalism in future educators-teachers through
the subject "Methodology of speech development"**

Summary

The article talks about the importance of studying "Methodology of speech development", which is one of the leading methods for future educators-teachers studying in higher education institutions. With the help of this subject, future educators-teachers acquire important knowledge and skills on developing the child's speech and enriching the vocabulary in the "Mother language and speech development" exercise intended for all groups of preschool institutions. At the same time, the article describes the strategies facing future educators-teachers.

Redaksiyaya daxil olub: 02.10.2023